

Oslo 20.01.2004

Bokhandler- saken

Prosjekt: Bokhandleren i Kabul

Medarbeider: Tuva Raanes

Publikasjon: KK

Publisert: Uke 39, 2003.

Medium: Ukeblad

Metoderapport SKUP 2004

Fra

Tuva Raanes

KK

Stenersgata 2

0184 Oslo

e-post: tuva.raanes@kk.no

tlf: 21301219

Mobil: 93245343

Til

SKUPs jury

v/ Brit Tangen

Institutt for journalistikk

PB 1432

1602 Fredrikstad

Innledning:

På det tidspunktet jeg oppsøkte Shah Mohammad Rais i Kabul, var Åsne Seierstads bok, "Bokhandleren i Kabul- et familiedrama" allerede en bestselger i Norge. Boken var trykket i flere opplag og den var dessuten i ferd med å bli solgt til flere land. "Bokhandleren i Kabul" var boken som havnet under flest juletrær, og Seierstad fikk mye omtale for sitt bok-prosjekt.

Flere norske journalister hadde besøkt Shah Mohammad Rais i Kabul, og skrevet reportasjer om bokhandleren. Det ble gitt inntrykk av at forfatteren Åsne Seierstad og bokhandleren Shah Mohammad Rais hadde et nært og godt forhold.

Ut fra disse reportasjene var det vanskelig å oppdage at Shah Mohammad faktisk ikke hadde lest boken, og ei heller kjente til innholdet i boken.

I forordet til boken stod det at forfatteren hadde blitt fortalt alt som stod i boken. Alle historiene var sanne, stod det. Og leserne og vi journalister antok at dette stemte. Ingen tenkte da på å spørre bokhandleren selv hva han syntes. "Hele familien var inneforstått med at jeg bodde hos dem for å skrive bok. Dersom det var noe de ikke ville jeg skulle skrive om, sa de ifra" skrev forfatter Åsne Seierstad i sitt forord til fortellingen om Shah Mohammad Rais og hans familie.

Men burde ikke flere journalister spurt seg selv om denne fremstillingen av en afghansk familie i Kabul var så uproblematisk som det i utgangspunktet virket som det var?

Ved siste revidering av Vær Varsom- plakaten ble punktet om at "Det er pressens plikt å sette kritisk søkelys på hvordan mediene selv fyller sin samfunnsrolle" implementert. Metoden som beskrives i denne rapporten tar utgangspunkt i denne plikten slik den er formulert. Debatten i kjølvannet av det som ble til "Bokhandler- saken" som KK startet, bør leses som et eksempel på hvor viktig det kan være for enkeltmennesker at dette pålegget blir tatt på alvor.

1. Målet med saken:

Utgangspunktet for denne saken var at jeg ønsket at bokhandler Shah Mohammad Rais, skulle få lese historien om seg og sin familie slik den er fremstilt i Åsne Seierstads familiedrama "Bokhandleren i Kabul", for så å høre hans reaksjon på innholdet i boken. Jeg mente det var riktig at en kilde som var så omtalt og så velkjent i Norge, skulle få rett til å lese historien om seg selv og eventuelt få komme med egne reaksjoner på en bok som på dette tidspunktet seilet opp som en bestselger. Jeg syntes det var interessant å finne mer ut om hvordan kulturforskjeller eventuelt hadde spilt en rolle for hvordan innholdet var presentert, og følgelig påvirket forfatterens tolkning av den afghanske kulturen.

Etter å ha besøkt kvinner i Kabul fikk jeg innsyn i hvordan livene deres har fortonet seg under Taliban. Kvinnene har vært tvunget til å være mest mulig hjemme. De har båret burka når de har vært ute, og svært få bøker, med unntak av Koranen, har vært tillatt lesning. Med andre ord; i hvilken grad var disse kvinnene inneforstått med rekkevidden av å skulle brette ut privatlivet sitt til en vestlig journalist? Hadde de noen gang lest en bok med så intime detaljer?

Kort sagt: Jeg ønsket å finne ut om familien som er beskrevet i "Bokhandleren i Kabul" var inneforstått med hva slags prosjekt de var del av, og hva slags konsekvenser dette kunne få.

2. Hvordan kom det hele i gang?

Det var først da jeg møtte Shah Mohammad Rais i hans bokhandlerfilial i Kabul, at jeg stilte spørsmålet: hva synes egentlig bokhandleren selv om fremstillingen av familien hans slik den er presentert i boken "Bokhandleren i Kabul"?

Da var det over et år siden jeg selv hadde lest den norske utgaven av det afghanske familiedramaet. Jeg hadde lest forordet til boken og antok ut fra det Seierstad skrev der, at innholdet og presentasjonen av bokhandlerfamiliens liv, var basert på en klar avtale mellom de involverte partene. Jeg antok at kildene visste hva slags historie de var en del av.

Da jeg møtte bokhandler Shah Mohammad i Kabul, påstod han at sannheten slik han opplevde den, var en helt annen.

Han hadde ved ulike anledninger blitt gjort kjent med deler av innholdet i boken, blant annet av Dagbladet, og fått kommentere disse utvalgte utdragene som var oversatt av journalistene selv. Shah Mohammad visste ikke hva boken ellers handlet om, eller hva som stod der.

Da jeg møtte han i Kabul i juni 2003 hadde den engelske versjonen av boken, "The bookseller of Kabul", lenge versert blant utenlandske journalister bosatt i den afghanske hovedstaden. Det hadde ikke lyktes hovedpersonen selv å få fatt på en av disse kopiene. Han ga derfor klart uttrykk for at han ønsket en kopi for så å skrive en "litteraturanmeldelse" av boken. et svar på tiltale, som han uttrykte det selv.

Til tross for at jeg på dette tidspunktet ikke hadde den engelske versjonen av boken, lovt jeg Shah Mohammad Rais at jeg skulle skaffe et eksemplar, slik at norske lesere også skulle få hans versjon av historien. Shah Mohammad uttrykte på dette tidspunkt at han trodde boken handlet mest om afghansk kultur, og mindre om han selv.

Da jeg leste boken valgte jeg å lese den som en dokumentar, utarbeidet ved å bruke journalistiske metoder. Denne metoden er også understreket av både forfatter og forlegger når de har deltatt på debatter i kjølvannet av saken. Og som Seierstad selv skrev i forordet til boken: "Jeg har skrevet i litterær form, men til grunn for det jeg skriver, ligger virkelige historier som jeg har vært med på, eller som jeg har fått fortalt av de som var med."

Det var dette som gjorde at jeg mente tilsvarensretten burde være relevant i forhold til denne boken, som et hvilket som helst journalistisk produkt.

Hadde Seierstad benyttet skjønnlitterære virkemidler alene, kunne hun som forfatter ha fulgt et annet sett normer, og boken hadde ikke vært like interessant for journalistfaget, slik den er i dag. Dette lå til grunn for min avgjørelse å gi bokhandleren boken, for så å publisere også hans versjon av saken.

I og med at Seierstad stod på at innholdet i boken var sant, valgte jeg også å måle boken opp mot Vær Varsom- plakaten, som pålegger journalister å vise særlig hensyn overfor person som ikke kan vente å være klare over virkningen av sine uttalelser. Jeg antok at dette også gjaldt kilder som bor langt unna Norge.

Videre står det i Vær Varsom at journalister skal gjøre premissene klare i intervjusituasjoner, og eller i forhold til kilder og kontakter. Dette var utgangspunktet for mitt videre arbeid med saken.

3. Komplikasjoner underveis:

a) Å skaffe boken:

Jeg hadde kun to uker i Afghanistan. Arbeidet med det som etter hvert er kjent som "Bokhandler-saken" måtte jeg utføre etter endt arbeidsdag. Jeg hadde ikke den engelske versjonen av boken med til Kabul, og første del av dette arbeidet ble å skaffe til veie et eksemplar i Kabul. Jeg tok følgelig kontakt med blant annet en britisk journalist, som jeg visste hadde hatt boken en god stund.

Jeg fikk et klart svar tilbake om at han ikke ønsket å låne boken til bokhandleren fordi "han ikke ville skaffe forfatteren problemer". Dette var i tråd med det bokhandler selv hadde påstått, da han hadde forsøkt å få låne et eksemplar av journalister han hadde kontakt med i Kabul.

Det var først etter å ha reist tilbake til Oslo og bestilt en engelsk utgave fra forlaget i Storbritannia, at jeg kunne sende boken til Shah Mohammad Rais med Federal Express.

b) Å jobbe med kilder langt borte:

I og med at jeg ikke fikk vært til stede da bokhandleren leste boken, opprettet vi kontakt per telefon og e-post. To dager etter at bokhandleren hadde fått boken, ringte jeg til Shah Mohammad Rais. Jeg ville vite hva han syntes om boken. "Jeg er sjokkert", sa han og uttrykte stor skuffelse over det han hadde lest. I frykt for at det skulle oppstod misforståelser, dette var tross alt krasse uttalelser, avtalte vi å ta alt på e-post etter endt telefonsamtale. Og slik jobbet vi frem saken, som til slutt ble publisert i KK uke 39, 2003.

Jeg valgte å benytte samme metode når jeg innhentet kommentar fra Åsne Seierstad. Først telefonsamtale, så e-post.

Seierstad valgte å ikke svare på spørsmålene jeg stilte, men skrev en uttalelse som hun sendte på e-post flere dager etter at hun fikk spørsmålene.

Om det er en tilfeldighet at Seierstad tok kontakt med Shah Mohammad Rais i mellomtiden, og at han etter dette ønsket å trekke intervjuet, er usikkert. Men det skulle vise seg å være langt vanskeligere å få konkrete svar fra kilden som var i Norge, Seierstad, enn kilden som befant seg i Kabul, Shah Mohammad.

Da jeg fikk e-posten fra Seierstad og det ble klart at hun ikke ønsket å svare konkret på de spørsmålene jeg hadde sendt henne, gjentok jeg spørsmålene, men igjen uten å få konkrete svar.

c) Kilden fikk kalde føtter:

Under arbeidet med "bokhandler- saken" opprettet Shah Mohammad Rais og Åsne Seierstad kontakt. Jeg videreformidlet blant annet telefonnummer til begge parter, da de begge ønsket å komme i kontakt med hverandre.

Dagen før saken opprinnelig skulle komme på trykk og alt tilsynelatende skulle være i orden, tikket det inn en ny beskjed fra Kabul. Shah Mohammad hadde snakket med forfatter Åsne Seierstad. I frykt for å såre forfatteren og skape problemer for henne, ønsket ikke bokhandleren lenger at vi skulle publisere artikkelen. Han trakk hele intervjuet.

Kilden, som dagen før hadde brukt svært sterke ord, ønsket ikke lenger å forsvare sin ære slik han hadde ytret ønske om tidligere. Han mente fremdeles at Seierstad hadde brutt etiske retningslinjer ved å utnytte gjestfriheten slik han opplevde at hun gjorde. Han uttrykte også at han fryktet for hva denne boken ville bety for vestlige leseres oppfatning av Afghanistan og afghansk kultur, dessuten uttrykte han uro for eventuelle konsekvenser denne boken ville få for de kvinnene som var omtalt. Etter å ha kommunisert med Shah Mohammad Rais, og oversendt hele saken på engelsk, godkjente likevel kilden innholdet og artikkelen gikk i trykken.

d) Egne kvaler:

Under arbeidet med denne saken gikk jeg flere runder med mine overordnede og meg selv. Var det riktig å gå ut med en slik sak?

Å skulle sette et kritisk søkelys på pressen viste seg å være vanskelig. Mediene generelt, og journalister spesielt har en egen evne til å være svært lite selvkritiske. Dette gjør at vi som granskere kanskje sjeldnere enn andre blir gransket. Åsne Seierstad var på dette tidspunkt bejublet som en rikskjendis. Hun hadde fått en rekke priser og hadde på mange måter gjort seg

uangripelig. Å stille kritiske spørsmål om hennes arbeid, ble av mange oppfattet som et angrep på personen Åsne Seierstad. Dette fikk jeg tydelig påpekt av mine lesere da saken stod på trykk.

"Hvordan kunne jeg som kvinnelig journalist gå til angrep på en annen kvinne". "Kunne vi ikke la henne, som hadde overlevd krigen, slippe å bli kritisert?" stod det i leserbrevene.

Jeg syntes det var vanskelig å skulle kritisere en kollega. Åsne Seierstad hadde på dette tidspunkt fått mye presseomtale. Jeg var redd for at saken, når den kom ut, ville gå på henne som person og at de faglige aspektene ville bli tonet ned til fordel for personangrep.

Disse faktorene gjorde at det for meg var veldig komplisert å skulle fronte en slik sak, som jeg visste ville få mye oppmerksomhet. Jeg bestemte meg likevel for at debatten var viktig av rent presseetiske grunner.

Her stod jeg med en kilde som ønsket tilsvaretsrett. Det ville være å forsømme min plikt som pressemedarbeider å overse dette ønsket.

Hvis jeg i tillegg skulle unnlate å offentliggjøre denne saken, i frykt for konsekvensene saken ville medføre, ville det å bidra til en uthuling av pressens grunnprinsipper og for det levende demokratiet.

Det var likevel svært vanskelig å ta den endelige avgjørelsen å publisere saken. Jeg brukte tre uker på denne avgjørelsen.

4. Konsekvenser:

Det er vanskelig å måle konsekvenser av en slik sak. Men jeg vil forsøke å redegjøre for hva jeg mener er de viktigste konsekvensene.

Denne saken handler ikke om at næringslivstopper må gå, at ministere må forlate sine poster eller at lover endres. "Bokhandler- saken" handler mer om å starte en debatt om journalistiske arbeidsmetoder. Den handler om å finne balansepunktet mellom yringsfrihet og privatlivets fred, mellom behovet for å kunne kritisere uten å bli angrepet, men like fullt om hvor viktig det er å la alle sider bli hørt i en sak, selv om de bor langt borte.

Rent konkret har artikkelen som stod i KK fått følgende konsekvenser:

Shah Mohammad Rais kom til Oslo for å møte norsk presse for slik å "gjenvinne sin ære". Som et resultat av dette besøket ønsker Shah Mohammad Rais, i følge advokat Brynjar Meling, å ta ut stevning mot forfatter Åsne Seierstad. Den rettslige begrunnelsen for stevningen går på ærekrenkende utsagn, krenking av privatlivets fred, og på både en opphavsrettslig og en avtalerettslig betraktning. Alle punktene gjelder forfatter Åsne Seierstad, men deler av stevningen omfatter også Cappelen.

Forfatter Åsne Seierstad og forlegger Anders Heger har hele tide stått fast ved at innholdet i boken er sann, og at kildene til boken var klare over innholdet og vinklingen på boken. Seierstad har likevel innrømmet at hun burde latt det engelske forlaget vise manuset til Shah Mohammad Rais før det ble publisert. Seierstad har videre uttalt til mediene at det var tre-fire detaljer hun angret på i boken. Hun har derfor utelatt eller omskrevet enkelte av disse detaljene fra den amerikanske utgaven av boken, som kom ut høsten 2003.

Den kanskje viktigste konsekvensen har likevel vært debatten denne saken skapte. Mediene er en viktig aktør i den offentlige debatten i Norge. At saker i pressen er med på å sette fokus på etiske og moralske spørsmål, ser jeg som avgjørende for at et demokrati skal kunne bli praktisert best

mulig. Debatten rundt "bokhandler- saken" er et eksempel på hvor viktig det er at det blir satt spørsmålsteget ved gitte sannheter, og at ulike sider får komme til orde.

I debatten deltok kilder og fagmiljøer som vanligvis ikke uttaler seg eller lar seg engasjere i avispolemik. I tillegg til det rent journalistfaglige, ble sosialantropologene og sosiologene opptatt av å diskutere om også de har behov for å se nærmere på sine metoder. Forfatterens sjangerblanding var også et tema som ble ubønhørlig debattert. Var dette en roman, et skjønnlitterært produkt, eller måtte boken sees på som et journalistisk produkt, som slik falt under våre etiske og moralske retningslinjer?

Diskusjoner som kretset rundt disse temaene var å finne i de fleste medier i Norge, i Europa og etter hvert også i USA.

Saken har skapt en debatt om virkelighetsoppfatninger. Hva som er sant eller ikke sant i denne saken, vet jeg fremdeles ikke.

Forfatter Åsne Seierstad mener hun har formidlet en udiskutabel sannhet. Men bokhandler Shah Mohammad Rais mener hennes fremstilling ikke stemmer med den han gjerne skulle sett presentert. Å ha en debatt om pressens makt til å formidle det vi mener er virkeligheten, tror jeg er sunt og viktig til en hver tid. Denne saken har bidratt til at flere journalister kanskje er mer bevisst denne makten.

Saken har skapt en debatt om virkelighetsoppfatninger. Hva som er sant eller ikke sant i denne saken, vet jeg fremdeles ikke. Men det har heller ikke vært hovedpoenget i dette arbeidet.

Kjernen i "Bokhandler- saken" har vært kildebehandlingen. Kilder som stiller opp i norske medier må forvente å bli respektert og behandlet i tråd med den presentasjon de er forespeilt, uansett hvor de kommer fra eller hvilken religion de har.

Og til slutt. Var hovedårsaken til at ingen spurte bokhandleren hva han syntes om boken at han bor i Kabul, eller syntes ikke norske journalister det var så interessant med en mann som bodde så langt unna?

Boken "Bokhandleren i Kabul- et familiedrama" er solgt til 19 land. Hva utfallet av en mulig rettssak blir, er fortsatt uvisst.

Følgende artikkel ble publisert i KK:

Uke 39, 2003 KK møtte bokhandleren i Kabul, s 24-25.

